

Særtryk af

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 48

2009

With summaries

KØBENHAVN 2009

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 123.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 110-111.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-033-9

OM PRÆSTERS VÆRDIGHED OG LEVNEDSFØRELSE

ET NYLIG OPDAGET UNICUM AF JAN TOLLIUS

I NATIONALBIBLIOTEKET I VILNIUS

AF

OLE KONGSTED*

Forskningen i den nederlandsk/italiensk/danske komponist Jan Tollius' (* ca. 1550 † eft. 1603) liv og værk har taget store skridt fremad, siden han blev trukket frem af glemslen af den tyske musikvidenskabsmand Max Seiffert i 1904.¹ Efter denne første præsentation – der besynderligt nok i mange år hverken førte til en grundigere beskæftigelse med biografi eller opus bortset fra et mindre indlæg af den hollandske musikforsker Frits Noske i 1958² – blev han i 1988 for første gang i nyere tid trukket frem i lyset af undertegnede.³ Siden er det gået slag i slag, og Jan Tollius – en særdeles farverig person i europæisk musikhistorie, der 1601-1603 var tenorsanger ved Christian 4.s hof – fremstår nu langt tydeligere både som person og som komponist. En fyldig biografi ved nærværende forfatter foreligger nu og en præsentation af hovedparten af hans opus ligeledes.⁴

* Jeg takker seniorforsker Niels W. Bruun og dr. phil., pater August Ziggelaar, S.J., som begge har læst mit manuskript og bidraget med værdifulde oplysninger og gode råd, ikke mindst vedrørende Tollius' nedenstående forord.

¹ Max Seiffert: Jan Tollius, *Tijdschrift der Vereniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis*, VII, 1904, s. 4-19.

² Frits Noske: Joannes Tollius, ein niederländischer Meister des Frühbarock, *International Musicological Society Congress Report*, VII, Köln 1958, s. 203-207.

³ Ole Kongsted: *Motetter af G. Trehou, J. Tollius og V. Bertholusius. Musik i Danmark på Christian IV's tid*, V, 1988, XVI + 26 s.

⁴ Den hidtil mest omfattende biografi findes hos Ole Kongsted: Jan Tollius: 'Musicus excellens, sed homo famae sinisterioris'. Biographica vedrørende en genopdaget Renaissancemester, *A due, Musical Essays in Honour of John D. Bergsagel & Heinrich W. Schwab/Musikalische Aufsätze zu Ehren von John D. Bergsagel & Heinrich W. Schwab*, udg. af Ole Kongsted, Niels Krabbe, Michael Kube og Morten Michelsen, Danish Humanist Texts and Studies, vol. 37, Det Kongelige Bibliotek, 2008, s. 346-368; her er de hidtil kendte kilder til Tollius' biografi i Nederlandene, Italien og Danmark sammenfattet. – Værkerne er udgivet i følgende tre bind, Ole Kongsted: *Jan Tollius: Opera Omnia I, Liber primus motectorum quinque vocum (1591)*, Capella Hafniensis Editions [CHE], *Monumenta Musica Regionis Balticae [MMRB]*, Series A/4, 2005, XXXII

En samlet oversigt over hans kompositioner har hidtil omfattet følgende værker: 38 femstemmige latinske motetter i to samlinger med hver 19 værker fra 1591, 12 trestemmige latinske motetter samt en nederlandsk julesang i en samling fra 1597; disse værker er nu publiceret.⁵ Hertil kommer 16 seksstemmige italienske madrigaler i en samling ligeledes fra 1597 samt en firstemmig og en femstemmig madrigal i to italienske samleværker fra 1598.⁶

I alt er således overleveret 69 værker fra Jan Tollius' hånd. Værkerne, der alle i samtiden blev udgivet inden for et tidsrum på blot syv år, omfatter: 50 motetter med latinsk tekst, 18 italienske madrigaler og den enlige nederlandske julesang. Ikke noget overvældende stort oeuvre; dog nok til at få en kvalificeret opfattelse af ham som komponist. Hans værker blev i samtiden næppe trykt i mange eksemplarer: de to samlinger fra 1591 er overleveret som unica, begge i Kassel.⁷ De senere værker blev formentlig ligeledes kun trykt i mindre oplag. De to samlinger fra året 1597: den trestemmige samling er kun overleveret i fem biblioteker,⁸ de seksstemmige madrigaler findes ikke overleveret komplet ét sted, men må stykkes sammen af stemmebøger fra to forskellige biblioteker.⁹ Formentlig af samme grund findes hans

+ 101 s.; Ole Kongsted: *Jan Tollius: Opera Omnia II, Motectorum quinque vocum liber secundus (1591)*, CHE, MMRB, Series A/5, 2005, XXIV + 112 s.; Ole Kongsted: *Jan Tollius: Opera Omnia III, Moduli trium vocum (1597)*, CHE, MMRB, Series A/7, 2005, XXIII + 44 s.; et fjerde bind i denne Opera Omnia-udgave med de 16 + 2 italienske madrigaler følger på et senere tidspunkt. – Et bud på hvordan det gik til, at han kom til Christian 4.s hof gives af Ole Kongsted: "Herlufsholm-samlingen: R 121-125 og danskerne i Italien omkring 1600", i *Umisteligt*, Festskrift til Erland Kolding Nielsen, 2007, s. 101-118. Se s. 106, 115 (note 26).

⁵ Se note 4.

⁶ Titlen på madrigalsamlingen er: *Madrigali a sei voci*. Den firstemmige madrigal *Chi non ha forza o cuore* er udgivet i A. Bombi et al.: *Laudi d'Amore. Madrigali a cinque voci de diversi eccellenti musici di Padova*, Associazione Veneta per la Ricerca delle Fonti Musicali, Musica Veneta I, Padova 1995, s. X, XVIII, XXVif, XXXI, 3 (oplysninger om Tollius), 34-38 (selve musikken), 115 (revisionsberetning). Det drejer sig om en udgivelse af RISM 1598/7, som har den samme samlingstitel. Den femstemmige madrigal *Pargoletta che scherzi* findes i *Madrigali de diversi a quattro voci raccolti da Giovanni Maria Radino* [= RISM 1598/9]; af denne samlings fire stemmebøger er kun bevaret de to overstemmer, mens Tenor og Bassus desværre ikke er overleveret.

⁷ Murhardsche Bibliothek und Landesbibliothek der Stadt Kassel.

⁸ Samlingen med RISM-signaturen T 913 findes i B Br [komplet], D-brd KNu [komplet] og W [komplet], GB Lbl [komplet] og US Wc [inkomplet, kun S og B].

⁹ RISM T 914 kan kompletteres ved hjælp af eksemplarerne i Proske-samlingen i Bischöfliche Zentralbibliothek, Regensburg [A, T, B, Quinta, Sexta] samt i Herzog-

værker ikke i afskrifter i europæiske forskningsbiblioteker på – som det synes – blot en enkelt undtagelse nær.¹⁰

Hans værker findes ikke i de forholdsvis få overleverede danske musikmanuskripter fra Christian 4.s tid. Når man tager kvaliteten af hans madrigalværk i betragtning, må man undre sig over, at ikke en eneste af hans madrigaler er optaget i Melchior Borchgrevincks to madrigalsamlinger *Giardino Novo*, begge trykt i København henholdsvis 1605 og 1606; Borchgrevinck må jo have samlet materiale til disse udgivelser, mens han var kollega med Tollius i Christian 4.s kapel. En del af Tollius' værker har utvivlsomt lydt ved Christian 4.s hof; vi har imidlertid ikke konkrete vidnesbyrd om, at dette har været tilfældet. Til gengæld kan vi se, at Tollius' værker hørte til repertoireet ved det landgrevelige hof i Kassel,¹¹ hvilket i øvrigt ligeledes var tilfældet med Borchgrevincks madrigalsamling *Giardino Novo*.¹²

De fleste hidtidige biografiske fremstillinger har med føje beklaget tabet af den trestemmige samling motetter: *Motecta de dignitate et moribus Sacerdotum Joannes Tollii Amersfordiensis Belga, ternis vocibus. Liber primus*; værket med den interessante titel var sandsynligvis Jan Tollius' opus primum. Samlingen – jævnfør Robert Eitner 21 trestemmige latinske motetter, af hvilke kun basstemmen tidligere var overleveret i universitetsbiblioteket i Königsberg – blev trykt hos Gardano i Venezia i 1590;¹³ det ville bl. a. være interessant at se, om de personlige

August-Bibliothek, Wolfenbüttel [som har alle stemmer undtagen A]; desuden findes eksemplarer i England [GB Lbl, som mangler Quinta og Sexta] samt i Nederlandene [At, som kun har Quinta].

¹⁰ Den trestemmige motet *Laudate Dominum omnes gentes* findes i Lüneburg: Ratsbücherei, Mus. ant. pract. K.N. 144, 1-4. Manuskriptet stammer fra 1590 og senere, og ejermand var Franciscus von Witzendorff; stykket er nr. 15. [fol. 55r]. Komponisten kaldes i ms.: "Joan Tolpius" [i Discantus]. Jeg skal vende tilbage til dette manuskript i anden sammenhæng.

¹¹ Se Ernst Zulauf: *Beiträge zur Geschichte der Landgräflich-Hessischen Hofkapelle zu Cassel bis auf die Zeit Moritz des Gelehrten*, Kassel 1902, 145 s.. Det drejer sig om Tollius' sekstemmige madrigaler indbundet i "6 weiße schlechte pergamentbücher" (s.s. 107, nr. 24) samt Borchgrevincks første madrigalsamling i "5 weiße pergamentbücher" (s.s. 107, nr. 33); den anden samling – "5 bücher schlecht ingeneht" nævnes s. 108 under nr. 43 (se også s. 125).

¹² De to dele af denne samling udkom ikke længe efter, at Tollius i 1603 ophørte med tjenesten hos Christian 4. Første del kom 1605, anden del 1606.

¹³ Robert Eitner: *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und der Musikgelehrten*, 9. Bd., Leipzig 1903, s. 419. Stemmebogen stammer ifølge oplysning fra dr. Elge Marceniene fra den "Gottholdsche Sammlung" i det gamle UB Königsberg.

præ-barokke træk, der findes i Tollius' kendte værker, eventuelt allerede kunne findes her. Samlingen kunne naturligvis være en tidlig pendant til den senere trestemmige samling: *Moduli trium vocum* fra 1597.

En undersøgelse af Tollius' liv og værker – som har fundet sted i sammenhæng med udarbejdelsen af ovennævnte biografi og udgivelsen af hans samlede værker i en Opera Omnia-udgave (se note 4) – har imidlertid afsløret, at basstemmen af det ovennævnte værk er overleveret i Nationalbiblioteket i Vilnius.¹⁴ Jeg modtog i september 2008 en cd med dette materiale, og det drejer sig uden nogen tvivl om den basstemmebog, som Eitner i sin tid – o. år 1900 – så i universitetsbiblioteket i Königsberg. De øvrige stemmebøger for de to overstemmer er ikke overleveret. Basstemmebogen stammer fra Gotthold-samlingen i dette bibliotek og indeholder 21 satser, således som Eitner angav.¹⁵ Det forunderlige er, at samtlige motetter på en enkelt nær, genfindes i *Moduli trium vocum* fra 1597! Samlingerne er – med de undtagelser, som fremgår af nedenstående oversigt – identiske. 1590-samlingen bærer som nævnt nedenfor dedikation til Tollius' vellynder, biskoppen af Assisi, Giuseppe Brugnattelli; den senere samling – som jo altså er næsten 100% genbrug – bærer dedikation til biskoppen af Padova, kardinal Marco Cornelio.

Jan Tollius har i forbindelse med sine udgivelser ikke været konsekvent med henblik på nummerering af satser, altså hvorvidt et værks *secunda pars* tælles som separatum eller ej. Jeg har i mine udgivelser naturligvis valgt at tælle ét nummer, uanset hvor mange 'partes' et enkelt værk indeholder. *Moduli trium vocum* [1597] indeholdt i alt 13 værker, af hvilke alle undtagen den sidste – den ovennævnte nederlandske julesang – var i flere dele. Fem motetter i denne samling er i tre dele, syv motetter var i to dele, altså i alt 29 små satser. Til sammenligning indeholder *Motecta* [1590] de nævnte 21 satser, dog fordelt på kun 15 motetter ifølge mit nummereringsprincip.

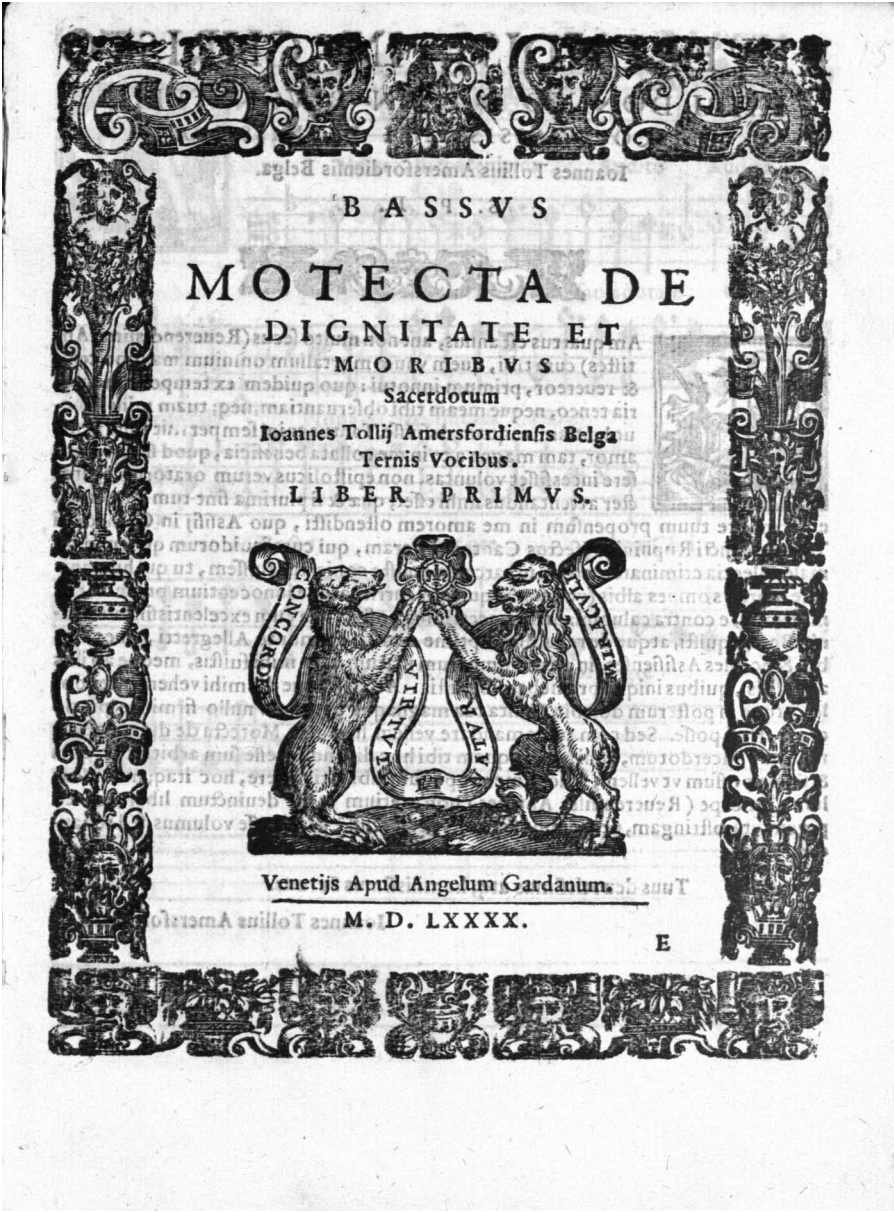
Nedenstående oversigt kan tjene til oplysning over indholdet af de to samlinger 1590/1597:

¹⁴ Jeg takker dr. Regina Varniene, Lietuvos nacionaline Martyno Mazvydo biblioteka, dr. Elge Marceniene samt dr. Jolite Steponaitiene sammesteds, for hjælp med fremskaffelsen af en kopi af materialet i biblioteket.

¹⁵ Værket nævnes ikke i Joseph Müller-Blattau: Die musikalischen Schätze der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg i. Pr., *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, VI, 1924, s. 215-239.

1590/1597 [x = findes i denne samling; ÷ = findes ikke]		1590	1597
1/1	<i>Audite, stirps levitica</i>	x	x
	<i>Ut curam habeatis</i> (secunda pars i 1597)	÷	x
2/	<i>Sacerdotes Dei</i> (tertia pars i 1597)	x	x
÷/2	<i>Dixit Dominus Domino meo</i>	÷	x
3/	<i>Tu es sacerdos in aeternum</i> (secunda pars i 1597)	x	x
4/3	<i>Accipite et manducate</i>	x	x
	<i>Hic calix novum testamentum est</i> (secunda pars i 1597)	x	x
5/4	<i>Petre, amas me ?</i>	x	x
	<i>Bonus pastor</i> (secunda pars i 1597)	÷	x
6/5	<i>Tu es Petrus</i>	x	x
	<i>Et tibi dabo</i> (secunda pars i 1597)	x	x
7/6	<i>Accipite Spiritum Sanctum</i>	x	x
8/	<i>Fidelis sermo</i> (secunda pars i 1597)	x	x
	<i>Oportet autem et illum</i> (tertia pars i 1597)	x	x
9/7	<i>Honor, fratres</i>	x	x
	<i>Si Regum fulgori compares</i> (secunda pars i 1597)	x	x
	<i>Gratis accepistis</i> (tertia pars i 1597)	x	x
10/÷	<i>Pecunia tua</i>	x	÷
11/8	<i>Episcopus imponit manus</i>	x	x
12/	<i>Vos estis sal terrae</i> (secunda pars i 1597)	x	x
	<i>Vos estis lux mundi</i> (tertia pars i 1597)	x	x
÷/9	<i>Domine, quinque talenta</i>	÷	x
13/	<i>Euge, serve bone, et fidelis</i> (secunda pars i 1597)	x	x
÷/10	<i>Erat autem in civitate</i>	÷	x
	<i>Date et mihi hanc potestatem</i> (secunda pars i 1597)	÷	x
	<i>Responderunt apostoli</i> (tertia pars i 1597)	÷	x
÷/11	<i>Veni, Sancte Spiritus</i>	÷	x
14/	<i>Sancte Spiritus, cunctos sacerdotes adjuva</i> (secunda pars i 1597)	x	x
÷/12	<i>Benedicta sit</i>	÷	x
15/	<i>Laudate Dominum</i> (secunda pars i 1597)	x	x
÷/13	<i>Cantilena Belgica: Met vlyt aensjt</i>	÷	x

Det enlige værk fra 1590-udgaven, som ikke findes i 1597-udgaven, er motetten: *Pecunia tua* (se ill. på næste opslag) med tekst fra Apostlenes

Ill. 1: Titelblad til samlingen *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum*, Venezia 1590.

Tertia pars. BASSVS

Ratis accepistis Gratis accepistis Gra-
tis date Gra tis date.

Ecunia tua Tecum fit in perditionem
Pecunia tua Tecum fit in perditionem

Quia donum sancti spiritus te credidisti pecunijs compara-
re Quia donum sancti spiritus te credidisti pe-
cunijs compara re.

F 3

Ill. 2: Basstemmen til den trestemmige motet: *Pecunia tua* af Jan Tollius fra samlingen *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum*, Venezia 1590, unicum i Lietuvos nacionaline Martyno Mazvydo biblioteka, Vilnius. De to manglende stemmer, Superius og Altus, er ikke registreret af RISM. Som tilfældet er i forbindelse med de allerede kendte værker: en sangbar stemme, der – som samlingens andre basstemmer – ligger forholdsvis dybt.

Gerninger 8, 20: “Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri” [Vulgata], som dog hos Tollius hedder: “Pecunia tua Tecum sit in perditionem, Quia donum sancti spiritus te credidisti pecunijs comparare”.¹⁶

Samlingens titel er bemærkelsesværdig, ligesom formuleringen af dedikationen til biskop Brugnatelli i det nedenfor gengivne forord er det. *Dignitas* var et begreb i europæisk kulturhistorie i over 1000 år før Tollius’ tid, og præsters/præsteembedets værdighed har siden S. Ambrosius’, S. Basilius’ og S. Johannes Chrysostomos’ tid i det 4. århundrede været et tema – pastoralteologi – som talrige senere teologer og filosoffer har berørt, ofte netop med titlen: *De dignitate sacerdotali*.¹⁷ Jeg skal ikke her gå nøjere ind i spørgsmålet, hvorfra Tollius kan have fået inspirationen til dette værk, d.v.s. hvor han kan have set disse tekster i en samlet sammenhæng. Blot skal bemærkes, at så godt som alle Tollius’ motettekster nævnes i Ambrosius: *De dignitate sacerdotali*, ligesom ovennævnte tekstversion af *Pecunia tua* netop findes i denne form hos Ambrosius. Tollius har formentlig i Assisi og/eller Padova set et 1500-tals tryk med denne tekst.

Tollius’ samling i dens nuværende form er indbundet sidst i en pergamentsindbundet bog med i alt 150 blade; påtrykt forsiden af omslaget er bogstaverne B P O. Bogen måler 22,5 cm x 17,1 cm. Tolliustrykket består af 10 blade. Hvert blad bortset fra titelblad, et latinsk forord og et “Index Motectorum” har otte nodesystemer; alle værker begynder enten på en ny side eller er – bortset fra et enkelt sted – trykt med et udfyldt nodesystem imellem sætterne for overskuelighedens skyld. Titelbladet samt sidste side er ikke pagineret, resten er pagineret 1-17. På forsatsbladets bagside findes indskriften “13,699” med sort blæk samt to stempler: “Gottholdsche Bibliothek” og “Lietuvos TSR Valstybine Biblioteka”; hertil et accessionsnummer 16279, skrevet med blå blæk. Bogen er i skrivende stund (primo 2009) under restaurering.

Titelbladet lyder: BASSVS/MOTECTA DE/DIGNITATE ET/MORIBVS/Sacerdotum/Ioannes Tollij Amersfordiensis Belga/Ternis Vocibus./LIBER PRIMUS./Venetijs Apud Angelum Gardanum./ M.D. LXXXX. Imellem Liber Primus og angivelsen af trykkested og -år ses

¹⁶ “Gid dine penge må gå til grunde og du selv med, fordi du troede, at du erhvervede Helligåndens gave ved pengemidler.”

¹⁷ Jeg er bekendt med diskussionen, hvorvidt Ambrosius er forfatter til dette skrift eller ej, hvilket spørgsmål ikke skal berøres yderligere her.

Angelo Gardanos velkendte emblem fra talrige venezianske nodetryk: en bjørn og en løve, der holder en heraldisk rose med fem indadbøjede kronblade omkring en *fleur de lis* imellem sig.¹⁸ Om bjørnen og løven er slynget et tekstbånd med teksten: CONCORDES VIRTUTE ET NATURAE MIRACVLIS. Der er i forbindelse med 1597-udgaven ikke tale om et genoptryk af 1590-samlingen. Gardano var ansvarlig for 1590-udgivelsen, Hieronymus Commelin i Heidelberg for 1597-udgaven. En sammenligning imellem de to udgaver falder ud til 1590-udgavens fordel. 1597-udgaven synes at være behæftet med flere fejl og i øvrigt også at være trykt på dårligere papir.

Fortalen til 1590-udgaven indeholder sædvanlige indledende og afsluttende brevformularvendinger og lyder in extenso:

“REVERENDISS: IN CHRISTO/PATRI DONINO¹⁹ D. IOAN. BRVGNATELLO/EPISCOPO/ ASSISIENSI DIGNISSIMO./Ioannes Tollius Amerfordiensis Belga./S.P.D. [Salutes Plurimas Dicit]

Iam quartus est annus, aut non multo secus (Reuerendissime Antistes) cum tibi, quem vnnum mortalium omnium maxime celo²⁰,/ & reuereor, primum innotui: quo quidem ex tempore memoria teneo, neque meam tibi obseruantiam, neq; tuam mihi bene-/uolentiam, vnquam defuisse. Tantus enim semper fuit tuus in me/amor, tam magna a te in me collata beneficia, quod si ea recensere incesisset voluntas, non epistolicus verum oratorius character attentandus mihi esset, quæ & si plurima sint tum presertim/eo tempore tuum propensum in me amorem ostendisti, quo Assisij in Cathedrali/Templo sancti Ruphini præfectus Cantorum eram, qui cum inuidorum quorundam/maleuolentia criminarer, atque in carceres iniuste coniectus fuissem, tu qui humani-/tate morales²¹ omnes albis (vt aiunt) equis præcurris,²² atque innocentium protector es/maximus,

¹⁸ Løven og bjørnen symboliserer navnet på Gardanos tidlige velynder, Leone Orsini, episcopus electus af Fréjus; rosen var en del af Orsini-våbnet. Se Jane Bernstein: *Print Culture and Music in Sixteenth-Century Venice*, New York/Oxford, 2001, s. 44, som opregner 15 forskellige emblemer fra Gardanos officin.

¹⁹ Fejl for *Domino*.

²⁰ Må være *colo*: jeg ærer, hylder, påskønner.

²¹ Antagelig en fejl for *mortales* (mennesker).

²² Det latinske udtryk *equis albis præcurere* går tilbage til Horats' satirer 1, 7, 8. Jeg takker seniorforsker Niels W. Bruun for denne henvisning.

e contra calumniantium acerrimus hostis, vna cum excelentissimo²³ Affra-/nio Bon'acquisti, atque de re publica optime merito Demonte Allegretti, ciues am-/bo, & nobiles Assisienses, in æstu ærumnarum illarum aura mihi fuistis, meque ab illis/ angustijs, quibus inique premebar liberastis. Ab eo itaque die mihi vehementes²⁴ do-/let, atque in posterum dolebit, multa tua magnaue beneficia nullo firmiore prætio/compensari²⁵ posse. Sed cum typis mandare vellem hæc mea Motecta de dignitate, &/moribvs Sacerdotum, nulli melius quam tibi hoc dicandum esse sum arbitratus, quia/& si non possum vt vellem, volo tamen vt possum tibi satisfacere, hoc itaq; munuscu-/lum a me cape (Reuerendiss. Antistes) non prætium vt me deuinctum liberem, sed/pignus vt obstringam, neq; enim exigua hoc²⁶ referendæ gratiæ esse volumus, sed restan-/dæ. Vale.²⁷

Tuus deuotissimus atq; humilissimus Seruus.
Ioannes Tollius Amersfordiensis²⁸

I oversættelse:

Joannes Tollius fra Amersfoort, sender mange gode hilsener til den Højærværdige Fader i Kristus Herr Giovanni Brugnatelli, den ærværdige biskop af Assisi.

Det er nu henved 4 år siden, højærværdige biskop, jeg lærte Dem at kende, hvem jeg af alle mennesker mest ærer og agter. Jeg erindrer, at det siden dengang aldrig har skortet på min hengivenhed over for Dem eller på Deres velvilje mod mig. Thi så stor har Deres kærlig-

²³ Fejl for *excellentissimo*.

²⁴ Fejl for *vehementer*.

²⁵ Fejl for *compensari*.

²⁶ *Hoc* må være en fejl for *haec*, idet der skal underforstås *motecta*.

²⁷ Brevet indeholder, som det ses, flere sætterfejl. Bogtrykkeren – eller Tollius selv – har ikke læst ordentlig korrektur. Tollius bemærkning om, at det i skrivende stund var henved 4 år siden, at han lærte biskoppen at kende, synes ikke helt præcis, idet han blev ansat som kapelmester i Assisi i 1584.

²⁸ Vedrørende navnet: På latin skriver Tollius selv 'Joannes Tollius'. I Italien benævnes han Giovanni Tollio. Det korrekte på hollandsk er Jan van Toll (idet slægten har skrevet to l'er, selvom navnet også findes med et l: Tol). For så vidt er der tale om en sammenblanding, når man i dag skriver 'Jan Tollius', men det er sammenblanding, der går tilbage til Seiffert, og som jeg – blandt flere andre – har valgt ikke at forsøge at ændre.

hed altid været til mig, så store de velgerninger, De har ydet mig, at jeg, hvis jeg havde ønsket at gennemgå dem, ikke skulle have forsøgt mig som brevsriver, men snarere som taler. Deres velgerninger er mangfoldige, f.eks. ikke mindst dengang De beviste Deres hengivne kærlighed til mig, da jeg var sangernes leder ved den hellige Ruphins katedral i Assisi. Da jeg her som følge af visse misunderseres uvilje kom under anklage og uretfærdigt blev kastet i fængsel, så fremstod De, der, som man siger, fuldkommen overgår alle etikere [mennesker] i menneskelighed, og er de uskyldiges fremmeste beskytter og på den anden side bagvaskernes bitreste fjende, ja, De fremstod sammen med den fremragende Affranio Bon'acquisti og den af staten højt fortjente Demonte Allegretti, der begge er borgere og adelsmænd i Assisi, som det vindpust, der i denne elendigheds bølgegang befriede mig fra de kvaler, jeg uretfærdigt led under. Lige siden den dag har det selvsagt smertet mig (og det vil det også gøre fremover), at Deres mange og store velgerninger ikke kan gengældes med en mere håndgribelig belønning. Men da jeg stod for at skulle lade disse mine motetter om præsters værdighed og sæder gå i trykken, fandt jeg, at de ikke kunne tilegnes nogen bedre end Dem. Selv om jeg ikke formår det, som jeg kunne ønske, så vil jeg dog efter min formåen gøre Dem gengæld, og modtag så, højærværdige biskop, fra mig denne lille gave ikke som en betaling, hvorved jeg frigør mig fra min skyldighed, men som et pant, hvorved jeg forpligter mig. For vi ønsker ikke, at disse beskedne motetter skal tjene til at gøre gengæld, men til at markere vor fortsatte skyldighed. Lev vel.

Deres hengivne og ydmyge tjener
Joannes Tollius fra Amersfoort.

Forordet bidrager med få men vigtige oplysninger til Jan Tollius' levnedsløb. Idet jeg henviser til den allerede publicerede fyldige biografi (se note 4), skal jeg kort kommentere de ny oplysninger. Som baggrund derfor blot følgende: Tollius blev d. 7. november 1584 valgt til den betydelige stilling som *maestro di cappella* ved franciskanerordenens hovedkirke, katedralen San Rufino i Assisi. Allerede d. 2. november havde domkapitlet skrevet til biskoppen af Assisi med en anmodning om tilladelse til at optage Tollius i ordenen – en temmelig usædvanlig procedure, som kannerne næppe har haft held med. At Tollius må have givet sit samtykke til, at forsøget blev gjort, siger sig selv; resultatet af denne henvendelse til biskoppen kendes ikke. Allerede i

1586 opstod der problemer i samarbejdet imellem kapelmester og domkapitel, hvorefter Tollius forlod sin stilling – og byen – d. 5. september. Efter en kort tid i Rom blev han ansat som sanger ved katedralen Santa Giustina i Padova, som var benediktinerkirke; ansættelsen fandt sted d. 17. maj 1588. Den 15. marts 1589 fandt et sammenstød sted med domkapelmesteren i Padova, Giovan Battista Mosto; handlingsforløbet synes at indicere, at Mosto må have bragt den påstand til torvs, at Tollius i Assisi havde været beskyldt for kætteri, subsidiært at kapelmesteren selv beskyldte Tollius for kætteri. En hurtigt iværksat undersøgelse i Padova resulterede i en henvendelse til Tollius' tidligere arbejdsgiver, biskop Giuseppe Brugnatelli af Assisi, som under d. 19. april 1589 rehabiliterede ham ved skriftligt at tilkendegive, at han på et falsk grundlag havde været beskyldt for kætteri, at en del af udsagnene imod ham var kendt strafbare, samt at biskoppen personligt kendte Tollius som en 'buon catholico'. Følgen på affæren blev, at Mosto øjeblikkelig blev afsat fra sin stilling som domkapelmester ved Santa Giustina.

Til denne historie bringer forordet til 1590-samlingen enkelte ny biografiske oplysninger: For det første ses, at Tollius havde været i fængsel på grund af beskyldningen for kætteri, for det andet ses både biskop Brugnatelli og to navngivne borgere i Assisi, Affranio Bonacquisti (af greveslægten til Panzo) samt Demonte Allegretti – begge betydelige borgere i byen – at have sat sig ind for ham. Men nu som før: vi får ikke nogen fornuftig forklaring på, hvorfor Tollius blev nødsaget til at forlade sin stilling. Hvis en biskoppelig indsats for Tollius i 1586 fik den effekt, at han blev hentet ud af fængslet, er det mærkeligt, at han – ovenikøbet med understøttelse fra andre af byens honorarios – skulle være tvunget til at forlade stilling og by. At han på denne baggrund i 1590 fik lyst til at sige 'tak for sidst' ved at dedicere *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum* til biskop Brugnatelli er naturligvis ikke så mærkeligt, – ovenikøbet med den formulering, at der efter Tollius' mening ikke var nogen bedre egnet til at modtage dedikationen. Men det er unægtelig mærkeligt, at han i 1597 dedicerer en samling fra 1590 med tilføjelse af blot et enkelt nyt værk til en anden biskop !

Min tidligere konklusion vedrørende denne mærkelige mands liv og skæbne står stadig, omend den med tilsynekomsten af *Motecta*, 1590, har fået en spændende nuancering. Sætningen: "Grundlaget for beskyldningen [om kætteri] kendes ikke. At spørgsmålet om hans sandynlige hidsigthed, tilsyneladende arrogance, sikkert gode begavelse

og utvivlsomt skarpe tunge kan have haft deres rolle i denne sammenhæng, har man på det foreliggende kildegrundlag lov til at have en formodning om²⁹ kan stå ved magt. Disse egenskaber medførte i hvert fald, hvad vi nu ved, et ophold bag tremmer. Om Tollius var et rigtigt renaissance-menneske, hvorved vi bl.a. forstår et menneske med mange og forskelligartede kundskaber og evner, kan vi trods forholdsvis mange overleverede kilder kun gisne om. Musikalitet, sprogkundskaber, et vist mål klassisk dannelse og kendskab til liturgi og teologi står ikke til diskussion; men f. eks. er Bacchus og Venus sært fraværende i den biografi, der er skrevet på basis af de hidtil overleverede kilder og som herefter står lidt tydeligere.

Med tilsynecomsten af denne samling kan et samlet billede af Tollius' værker nu endelig etableres. Samlingen *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum*, 1590, kan være påbegyndt i Assisi, men den er i hvert fald fuldendt og udgivet efter overflytningen til Padova. Alle Tollius' senere værker er komponeret i Padova – de i samlingen 1590 ikke forefundne værker fra 1597-samlingen er således efter alt at dømme komponeret imellem 1590 og 1597. Tollius' trestemmige værker er sangbare og elegant formede, og de giver indtryk af at være let komponerede – som om komponisten har følt sig godt tilpas med denne stil.

Afslutningsvis skal gives en oversigt over Tollius' samlede opus, der omfatter følgende værker [JTV = Jan Tollius: Værker]:³⁰

JTV 1: *Audite stirps levitica*, 3 vocum

Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*

²⁹ Kongsted 2008, s. 365.

³⁰ I den her meddelte oversigt over Tollius værker angives 1) *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum*, Venezia 1590, ved: *Motecta 1590*; 2) *Liber primus motectorum quinque vocum*, Venezia 1591, ved: *Liber primus 1591*; 3) *Motectorum quinque vocum liber secundus*, Venezia 1591, ved: *Liber secundus 1591*; 4) *Moduli trium vocum*, Heidelberg 1597, ved: *Moduli 1597*; 5) *Madrigali a sei voci*, Venezia 1597, ved: *Madrigali 1597*; 6) *Laudi d'Amore. Madrigali a cinque voci de diversi Eccellenti Musici di Padoua*, Venezia 1598, ved: *Laudi d'Amore 1598*; 7) *Madrigali de diversi a quattro voci*, Venezia 1598, ved: *Madrigali 1598*. Nota bene: da Tollius sætter de trestemmige værker forskelligt sammen i *Motecta 1590* og *Moduli 1597* tælles i denne JTV-opstilling enkeltdele, hvilket er årsagen til, at de nævnte 69 værker – som jo kun bliver til 70 ved tilføjelsen af et enkelt nyt værk (det nævnte *Pecunia tua* fra *Motecta 1590*) – bliver til 93, når man tæller værkdele (*partes*).

- JTV 2: *Sacerdotes Dei*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som tertia pars til JTV 1 i *Moduli 1597*
- JTV 3: *Tu es sacerdos in aeternum*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 67 i *Moduli 1597*
- JTV 4: *Accipite et manducate*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 5: *Hic calix novum testamentum est*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 4 i *Moduli 1597*
- JTV 6: *Petre amas me ?*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 7: *Tu es Petrus*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 8: *Et tibi dabo*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 7 i *Moduli 1597*
- JTV 9: *Accipite Spiritum Sanctum*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 10: *Fidelis sermo*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 9 i *Moduli 1597*
- JTV 11: *Oportet autem et illum*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som tertia pars til JTV 9 i *Moduli 1597*
- JTV 12: *Honor, frates*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 13: *Si regum fulgori compares*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 12 i *Moduli 1597*
- JTV 14: *Gratis accepistis*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som tertia pars i *Moduli 1597*
- JTV 15: *Pecunia tua*, 3 vocum
Motecta 1590

- JTV 16: *Episcopus imponit manus*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes også i *Moduli 1597*
- JTV 17: *Vos estis sal terrae*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 16 i *Moduli 1597*
- JTV 18: *Vos estis lux mundi*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som tertia pars til JTV 16 i *Moduli 1597*
- JTV 19: *Euge, serve bone, et fidelis*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 69 i *Moduli 1597*
- JTV 20: *Sancte Spiritus, cunctos sacerdotes adjuva*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 73 i *Moduli 1597*
- JTV 21: *Laudate Dominum omnes gentes*, 3 vocum
Motecta 1590; bringes som secunda pars til JTV 74 i *Moduli 1597*
- JTV 22: *Adiuro vos, filiae*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 23: *Consurge, Ierusalem*, 5 vocum
Liber primus 1591; secunda pars til JTV 22
- JTV 24: *Hic est praecursor dilectus*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 25: *Osculetur me osculo*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 26: *Alleluia, O Patriarcha pauperum*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 27: *In odorem unguentorum*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 28: *Dies mei transierunt*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 29: *Et recogitabo tibi*, 5 vocum
Liber primus 1591; secunda pars til JTV 28

- JTV 30: *Deus, qui manus*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 31: *Hei mihi, Domine*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 32: *Anima mea*, 5 vocum
Liber primus 1591; secunda pars til JTV 31
- JTV 33: *Vidi civitatem sanctam*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 34: *Confitebor tibi, Domine*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 35: *Ecce Agnus Dei*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 36: *Decantabat populus laudem Deo*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 37: *Nicolaus verus Christi pauper*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 38: *Obsecro, Domine*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 39: *Vos qui reliquistis omnia*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 40: *Rorate caeli desuper*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 41: *Virginis sacrae recitant*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 42: *Summe Pater rerum*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 43: *Regi saeculorum*, 5 vocum
Liber primus 1591
- JTV 44: *Frangere esurienti*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 45: *Verbum iniquum*, 5 vocum
Liber secundus 1591

- JTV 46: *Peccantem me quotidie*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 47: *Deus, in nomine tuo*, 5 vocum
Liber secundus 1591; secunda pars til JTV 46
- JTV 48: *Strinxerunt corporis membra*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 49: *Dum sacrum mysterium*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 50: *O quam gloriosum*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 51: *Puer qui natus est nobis*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 52: *Sicut mater consolatur*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 53: *Ego flos campi*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 54: *Franciscus, vir catholicus*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 55: *Beatus vir, qui suffert*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 56: *Verbum caro*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 57: *Dum transisset sabbatum*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 58: *Et valde mane*, 5 vocum
Liber secundus 1591; secunda pars til JTV 57
- JTV 59: *Tria sunt munera*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 60: *Sicut fluit*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 61: *Misit rex incredulus*, 5 vocum
Liber secundus 1591

- JTV 62: *Surge prospera*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 63: *O, gemma clara*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 64: *Sancte Feliciane*, 5 vocum
Liber secundus 1591; secunda pars til JTV 63
- JTV 65: *O magnum pietatis*, 5 vocum
Liber secundus 1591
- JTV 66: *Ut curam habeatis*, 3 vocum
Moduli 1597; secunda pars til JTV 1
- JTV 67: *Dixit Dominus Domino meo*, 3 vocum
Moduli 1597; prima pars til JTV 3
- JTV 68: *Bonus pastor*, 3 vocum
Moduli 1597; secunda pars til JTV 6
- JTV 69: *Domine, quinque talenta*, 3 vocum
Moduli 1597; prima pars til JTV 19
- JTV 70: *Erat autem in civitate*, 3 vocum
Moduli 1597
- JTV 71: *Date et mihi hanc potestatem*, 3 vocum
Moduli 1597; secunda pars til JTV 70
- JTV 72: *Responderunt apostoli*, 3 vocum
Moduli 1597; tertia pars til JTV 70
- JTV 73: *Veni, Sancte Spiritus*, 3 vocum
Moduli 1597; prima pars til JTV 20
- JTV 74: *Benedicta sit*, 3 vocum
Moduli 1597; prima pars til JTV 21
- JTV 75: *Cantilena Belgica: Met vlyt aensyt*, 3 vocum
Moduli 1597
- JTV 76: *Ardo in un tempo*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 77: *Amor potente iddio*, 6 vocum
Madrigali 1597

- JTV 78: *Belle nimfe/E dir anchor*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 79: *Zefiro torna/Ma per me lasso*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 80: *Due capre e due caprette*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 81: *Nel collar scritto*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 82: *Cara vermiglie labra*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 83: *Il dolce sonno*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 84: *I tuoi capelli/Basse con queste rime*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 85: *D'acqua viva/Fiorian le rive di purpuree rose*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 86: *Tra le dolcezze e l'ire/E mentre il duol*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 87: *Anchor ch'in alto mar*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 88: *Se mai pietosa madre*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 89: *Nella mia verde etade*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 90: *Che fa hoggi il mio sole*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 91: *Della veloce sona in su le sponde*, 6 vocum
Madrigali 1597
- JTV 92: *Chi non ha forza o cuore*, 5 vocum
Laudi d'Amore 1598
- JTV 93: *Pargoletta che scherzi*, 4 vocum
Madrigali 1598

ZUSAMMENFASSUNG

OLE KONGSTED: *Über die Würde und Lebensgestaltung von Priestern. Ein jüngst entdecktes Unicum aus der Nationalbibliothek von Vilnius.*

Ein als Unicum in der litauischen Nationalbibliothek in Vilnius (Lietuvos nacionaline Martyno Mazydo biblioteka) aufbewahrter Musikdruck, mit dem sich seit vielen Jahren die Musikforschung beschäftigt hat, konnte von dem Unterzeichnenden identifiziert werden. Dabei handelt es sich um die *Motecta de dignitate et moribus Sacerdotum Joannes Tollii Amersfordiensis Belga, ternis vocibus. Liber primus*. Diese Sammlung dreistimmiger Motetten von Jan Tollius wurde 1590 in Venedig von dem renommierten Verlagshaus Gardano in Druck gebracht. Der Druck war der älteren Forschung durch ein Unicum in der Universitätsbibliothek in Königsberg i. Pr. bekannt, das jedoch in den Wirren des 2. Weltkrieges verloren ging.

Das 2008 in Vilnius entdeckte Exemplar ist identisch mit dem Königsberger Exemplar. Die Rede ist von einem einzelnen Stimmbuch für den Bassus. Ursprünglich gehörten zu dem Druck zwei weitere Stimmbücher hinzu. Sie enthielten insgesamt 21 kleine lateinische Motetten, versehen mit einer Widmung an den Bischof von Assisi. Eine nähere Untersuchung konnte aufdecken, dass die Sammlung mit einer einzigen Ausnahme identisch ist mit den *Moduli trium vocum*, gedruckt im Jahre 1597 in Heidelberg, nun aber einem anderen Würdenträger, dem Bischof von Padua, zugeeignet.

Der Fund bringt dank seiner Vorrede neue Biographica ans Licht. Er erlaubt ebenfalls, nun ein vollständiges Verzeichnis der Werke von Jan Tollius aufstellen zu können.

Werke der hier behandelten Epoche werden zur Zeit neu ediert und kommentiert im Rahmen der *Capella Hafniensis Editions*, Königliche Bibliothek, Kopenhagen. [www.capellahafniensis.dk]